

Қансейіт Әбдезұлы

ПРОФЕССОР НЕМАТ КЕЛІМБЕТОВ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ РУХАНИЯТЫ

Қазақ әдебиетінің тарихын түптен тартып түгендеуге, зерттеуге, жазысуға ат салысқан қазақ ғалымдары аз болған жоқ. Әсіресе туған әдебиетіміздің туын көтерген Алаш арыстары осынау игі мақсат жолында аянбай еңбек етті, тер төкті. Бірақ бірнеше буын, қазақ жастары, соның ішінде бүгінгі аға жасына жеткен тұтас ұрпақ та өткен ғасырдың 90-шы жылдарына дейін оларды оқи алмадық. Қызыл империя, партиялық саясат олардың еңбектерін қолға ұстамақ түгілі, жазықсыз жапа шеккен арыстардың аттарын да түмшалап, ұлт санасынан біржолата өшіріп, жойып тастауды мақсат етті.

Осы тұста қазақтың қайсар ғалымы, ұлы ұстаз, профессор Бейсекең, Бейсембай Кенжебаевтың басшылығымен 1960-шы жылдардың басында біршоғыр әдебиеттанушы ғалымдар қазақ әдебиетінің көне тарихын зерттеуге бел буды. Әдебиеттану ғылымында сол кездің өзінде таныла бастаған, қолынан іс келетін дарынды шәкірттері Мырзатай Жолдасбековті, Мұхтар Мағауинді, Алма Қыраубаеваны, Бейсекең ежелгі дәуір, түркілік кезең және Алтын орда дәуіріндегі әдеби мұралардың тың жатқан мәселелерін зерттеуге бастап алып келді. Осынау көштің бел ортасында аса зерек, табанды ғалым Немат Келімбетов ағамызға сол кездің өзінде зерттеуге екінің бірі жүрегі дауалап бара бермейтін, шығысшыл, діни, керітартпа ақын саналған Шәді төре Жәңгірұлын тақырып етіп беріп кандидаттық еңбек қорғатты. Міне, содан берідегі қырық жылға жуық мерзімде ежелгі әдеби жәдігерліктерді, ислам әдебиетінің құндылықтарын, ислам өркенитетін тұтас ауқымда алып, соларды тынбай зерттеумен, жинастырумен, жариялаумен ғұмыр кешкен ағамыздың еңбегін ерлікке балар едім.

Байтақ еліміздің күллі жоғарғы оқу орындарындағы филология факультетінің студенттері бүгінгі күнге дейін профессор Немат Келімбетовтің «Ежелгі дәуір әдебиеті» атты оқулығын қолынан тастаған емес. Ғалым-зерттеуші өз еңбегінде қазақ әдебиетінің үш мың жылдық тарихын тереңнен қопара зерттеп, әр дәуірдегі ұлы бабаларымыздың соңында қалған рухани жәдігерліктерін ерінбей-жалықпай іздеп тауып,

бір жүйеге түсіріп, сол мұралардың ғылымтанымдық негізін, көркемдік құндылығын құнарлы тілмен баяндап береді.

Ғұлама ғалым Немат Келімбетов сан ғасырларды көктей өтіп, бүгінгі күнге тарихи-көркемдік маңызын төмендетпей жеткен, уақыт сынынан өткен әдеби мұраларымызды терең, арна-арнамен қарастыра отырып, төмендегідей кезең-кезеңге бөліп зерттейді. Еңбектің бірінші тарауын «Тәңірлік дәуір әдебиеті» деп атап, келесі туындыларды енгізеді: «Сақтардың қарнамандық дастандары», «Алып Ер Тоңға» дастаны, «Шу» дастаны, «Ғұндардың батырлық жырлары», «Оғыз-қаған» дастаны, «Аттилла» дастаны, «Көк бөрі» дастаны, «Ергенекон» дастаны, Көк түріктердің ерлігі туралы «Күлтегін» және «Тоныкөк» жырлары, «Қорқыт ата кітабы», «Авеста-қасиетті жазбалар жинағы». Бұл тарауға енген дүниелердің дереккөздерін ғалым әлем зерттеушілерінің кітаптарынан іздеп табады.

Еңбектің екінші тарауын «Ислам дәуірі әдебиеті» деп атап, келесі туындыларды енгізеді: «Этикалық-дидактикалық поэзия», «Әбу Наср әл-Фараби», «Орта ғасыр ғалымдарының Әл-Фараби туралы ой-пікірлері», «Махмұт Қашқари. «Диуани лұғат ат-түрік», «Жүсіп Хас Хажыб Баласағұн. «Құтадғу біліг», «Ахмет Йүгінеки. «Хибатул-хақайық», «Қожа Ахмет Йассауи. «Диуани хикмет», «Мират-ул Кулуб», «Сүлеймен Бақырғани. «Бақырғани кітабы». Бұл тарауында да ғалым зерттеуші шығыстанушы, түркітанушы, арабтанушы ғалымдардың еңбектеріне арқа сүйейді. Ағылшын және басқа да әлем тілдеріндегі еңбектерді де ескереді. Солардың сирек қолжазбалары мен жарық көрген еңбектерін терең ақтарғандығы анық байқалады. Немат Келімбетов араб, парсы, көне шағатай, көне түркі тілдеріндегі жәдігерліктерді көп зерттеген.

Солардың біразын сюжеттік мазмұнын сақтап, поэтикалық құрылымын әлсіретіп алмай өзі де қазақ тіліне аударды. Ғылыми сипаттамаларын жазды. Әсіресе орыс, түрік, өзбек, әзірбайжан, татар, башқұрт ғалымдарының монографиялық зерттеулерінің ең бір сүбелілерін ой

елегінен өткізеді. Солардағы ғылыми тұжырымдар мен толғамдарды өз ой пікірлеріне тұғыр етеді. Жаңсақ кеткен ой-пікірлерді жаңа деректер негізінде жаңаша толғайды.

Осынау еңбектердегі ислам құндылықтарына байланысты тың, жаңа ғылыми ой-тұжырымдарды өзі зерттеп отырған объектісіне байланысты сабақтастыра пікір өрбітеді. Осы орайда ғалымның төмендегідей тұжырым жасауы тарихи сабақтастықты дөп басып анықтайды. Немат Келімбетов: «Басқаша айтсақ, X – XII ғасырлар түркі халықтарының қоғамдық-мәдени даму тарихында қайта өрлеу-ренессанс дәуірі болды. Сондай-ақ енді ғылым, мәдениет, әдебиет саласындағы шығармалар бұрынғыдай араб тілінде емес, жергілікті халықтардың өз тілінде, яғни түркі тілінде жазыла бастады. Араб тілі мемлекеттік тіл болудан қалды. Ел басқару ісін де түркі халықтарынан шыққан әкімдер қолға алды. Мұның өзі кездейсоқ құбылыс емес еді. Бұл өзгерістердің бірнеше ғасыр бойы дайындалып келе жатқан тарихи алғышарттары бар болатын.

Ұлы Түрік қағанаты - өзінің ішкі қайшылықтары мен сыртқы қысымның салдарынан екіге бөлініп кеткені (Батыс және Шығыс түрік қағанаттары) тарихтан жақсы мәлім. Ұланғайыр өлкені иеленіп, әлемді аузына қаратып тұрған ұлы Түрік қағанатының өзінен кейінгі ұрпағына қалдырған мұрасын «тым аз» деп те, «қыруар көп» деп те бағалауға болар еді. «Тым аз» дейтін себебіміз – Түрік қағанаты тұсында салынған ғажайып кент-қалалар, зәулім сарайлар, құнды дүние-жиһаздар жау қолынан қирап, көл-көсір қазына-байлығы қадым замандарда-ақ талан-таражға түсіп кетті. Ал, «қыруар көп» дейтін себебіміз – данышпан бабаларымыздың үшқыр ақыл-парасатынан туған ең асыл мұралар – көне түркі әріптері, яғни руналық жазбалар мен «Күлтегін», «Тоныкөк» сияқты батырлық жырлары біздің заманымызға сол күйінде жетті» (Келімбетов Н. Ежелгі әдеби жәдігерліктер. – Алматы, «Алатау» баспасы, 2005. 143,144 беттер), - деп өзіндік тың байламын ұсынады.

Еңбектің үшінші тарауын «Алтын Орда дәуірі әдебиеті» деп атап, бұл бөлімге келесі туындыларды енгізеді: «Сайф Сараи. «Гүлстан бит-Түрки»; «Хорезми. «Мұхаббат-наме»; «Құтб. «Хұсрау-Шырын» дастаны және «Дүрбек. «Жүсіп пен Зылиха» атты шығармаларды сол кезеңде дүниеге келген басқа да әйгілі аңыз-жырлармен, дастандармен салыстыра сөз етеді.

Еңбектің төртінші тарауын «Тарихи шежіре және көркемдік дәстүр» деп атап, келесі туындыларды енгізеді: «Әбілғазы Баһадүрхан «Ше-

жіре-и түрік»; «Қадырғали Жалаири «Жами атауарих»; «Захириддин Мұхаммед Бабыр», «Бабыр-наме», Мұхаммед Хайдар Дулатидың «Тарих-и Рашиди» атты тарихи еңбегі. Бұл мұралардың көркемдік маңызын ғалым тұңғыш рет тарихи-салыстырмалы негізде терең ашып көрсетеді.

Түйіндей айтқанда, біздің ұлы бабаларымыз көне сақтардың, ғұндардың, түркілердің қаһармандық дастандары «Алып Ер Тоңға» және «Шу батыр», «Атилла», «Көк бөрі», «Ергенекон», «Күлтегін», «Тоныкөк» сынды ұлы мұраларымыздың, жоғарыда есімдері аталған ғұлама ғалымдарымыз бен ақын-жырауларымыздың қаламынан қалған мәңгілік туындыларымыздың тарихи тағылымын, көркемдік бітімін, ең бастысы осынау құнды жәдігерліктердің рухани қуатын парасат биігінен төгілте баяндайтын профессор Немат Келімбетовтың бұл еңбектерін қазақ руханиятының ең басты олжасы деп бағалаймыз.

Осынау рухани жәдігерліктердің, сирек құндылықтардың ғылыми-танымдық айналымға түсуіне, әдебиет тарихына қайта оралуына көп тер төккен ғалымның өзі ашқан ғылыми жаңалықтардың, өзі жаңадан тапқан әдеби мұралардың да үлесі аса зор. Профессор Немат Келімбетов бір сұхбатында өзінің ұлы ұстазы, профессор Бейсембай Кенжебаевтың әдебиет зерттеушілерінің тұтас буынына жол ашып берген ұлағатын аса бір ілтипатпен, құрметпен айта отырып, осынау өзі алғаш тауып, рухани қазынамызға қайтарған тарихи құндылықтардың орнын төмендегідей түйіп өтеді: «Мен өз еңбектерімде бұрын аттары ғана мәлім болып келген, ал негізгі мәтіні жоғалып кеткен сақтар мен ғұндар дәуірінің төрт дастанын сақталып қалған жеке фрагменттері бойынша қайта құрастырып шықтым, оларды ғылыми айналымға енгіздім. Сол үшін маған филология ғылымдарының докторы дәрежесі мен Күлтегін атындағы сыйлық берілді. Атап айтсақ, олар: «Алып Ер Тоңға», «Шу батыр», «Атилла», «Ергенекон» деген ежелгі қаһармандық дастандар.

Ең бастысы – сақтар мен ғұндардың осы қаһармандық жырлары мен қазақтың батырлық жырлары арасындағы ұқсастықты, сабақтастықты әдеби, тарихи, тілдік, модельдік, стильдік тұрғыдан жан-жақты дәлелдеп шықтым». Бұл аталған шығармалар ғалым-зерттеушінің ұзақ жылдар бойындағы тынымсыз ізденісінің бір парасы ғана.

Бұл ғылыми, әдеби-танымдық еңбектердің сыртында қаламгер, жазушы, аудармашы, көсемсөз шебері Н.Келімбетовтың көркем шығар-

малары да әр жылдары жарық көріп, қалың оқырманның биік бағасына ие болды. Жазушының «Үміт үзгім келмейді», «Ұлыма хат», «Қариялар», «Күншілдік» атты туындылары да өз тағылымымен, сондағы сюжетке арқау болған оқиғалар мен адам бойындағы қасиеттердің биік суреткерлік деңгейде жинақталуымен, тартымды да құнарлы тілімен оқырман жүрегіне жол тапты.

«Үміт үзгім келмейді» атты хикаят-монологындағы тағдыр тауқыметіне душар болған бас кейіпкердің мұқалмаған ерік-жігері, қайсарлығы, ең бастысы рух қуатынан айырылмаған азаматтық келбеті, болмыс-бітімі қазақтың қаншама буынына үлгі, өнеге болатыны айдан анық. Адал еңбегіне сенген, ұлы мақсаттар жолындағы қиыншылықтардың барлығын жеңе білген бас кейіпкерлер Ержан мен Гауһардың ерлік пен даналықтың биік тұғырына көтерілгені өмір шындығы арқылы өріледі. Қиямет-қайым тауқыметтің барлығын жеңіп, әкелік, аналық борышын адал атқарып өткен жандардың асыл рухы алдыңнан шығады. Рухы биік адамның қандай биіктерге көтерілетінін суреттейтін осынау хикаят-монолог оқырман жүрегін шынайы баурайды.

Қаламгер осыдан бірәз жыл ғана бұрын аталған хикаят-монологтың басты идеясын тұғыр етіп алып, соның сюжеттік желісі негізінде «Үміт үзгім келмейді» атты драмалық туынды жазды. Адамгершілік құндылықтарды ту етіп көтеретін, қайырымдылық, қанағат, имандылық, мейірім, кешірім сынды адам бойындағы асыл қасиеттерді тақырып еткен бұл туынды М. Әуезов атындағы академиялық театрда сәтті қойылды. Драмалық шығарманың көркемдік шешімі қалың көрерменге терең ой тастайды.

Жалпы, барлық туындыларына өз өмірін, өз тағдырын арқау еткен қаламгер әрқашанда адамның жақсы, жарқын қасиеттерін алдыңғы қатарға шығарады. Осы арқылы мынау қамшының сабындай қысқа ғұмырдағы адам тіршілігінің баға жетпес құндылығына, мағынасы мен мәніне терең талдау жасайды.

Қаламгер өзінің көркем шығармаларында жалпы адамзаттық құндылықтарды әңгімеге арқау ете отырып, өзіміздің ұлттық мәдениетімізді, өнерімізді, дәстүрлерімізді де ұмытпауға шақырады. Соның бірі, қазақ оқырманына кеңінен таныс «Ұлыма хат» атты эсселерінде тағы да бір рет қазақ руханиятының тарихына ат басын бұрады. Осынау үш мың жылдық қазақ әдебиетінің, қазақ мәдениетінің тарихын тарата жазып, ұлы ата-бабаларымыз, қазақтың ұлы

ғұлама ғалымдары мен ақын жыраулары жасап кеткен байтақ мұраның тағылымдық, тәрбиелік мәніне тереңдейді.

Қаламгердің ұлына қарата айтқан әңгімесінің астарында шын мәніндегі ұлы тарихымыздың сабақтары алдыңғы қатарға шығады. Бұл дүниелер ең алдымен өскелең ұрпақтың рухани сұранысына бағытталып жазылғандығы бірден аңғарылады. Аталған кітаптағы ғалым-зерттеушінің санамалап отырып мысалға келтіретін рухани жәдігерліктеріміз осының алдында өзінің бірнеше еңбегінде жарық көрген қазақ әдебиетінің ежелгі тарихының ұлы мұралары болатын.

Профессор Немат Келімбетовтың ұзақ жылдар бойында жинап, зерттеп, ой елегінен өткізіп, қағазға түсірген әдебиетіміз бен мәдениетіміздің байтақ тарихы аталған эссе еңбегінде басқаша қырынан жарқырап көрініс табады. Ең бастысы осынау рухани құндылықтарымыз қазіргі жаһандану заманындағы мәдени, әлеуметтік, қоғамдық өзгерістердің, жаңғырулардың қауіп-қатерлерінен келер ұрпақты аман сақтап қалудың бірден-бір төте жолы ретінде қарастырылады.

Автор бұл аталған эссе кітабында сонымен бірге ұрпақтар сабақтастығы, ата-баба аманаты деген ұғымдарды іштей сабақтастыра отырып, қазіргі қазақ қоғамының басынан өтіп жатқан рухани ахуалдың ертеңгі тарихи, әлеуметтік, моральдік зардаптарын жүрегі қан жылай отырып төмендегідей баяндайды: «Сан ғасырлар бойы ұрпақтар арасында жалғасып келе жатқан дәстүрлі байланыстың бір буыны шіріп, үзіліп қалған сияқты. Бұл буын – аталар мұрасын немерелеріне жеткізе алмай қалған қасіретті буын еді. Олар өзге халықтарды «ұлы» санап, өз ұлтын тобыр деп білді. Өзге тілдерге тәңірдей табынып, ана тілінде сөйлеуге ұялып келді. Иә, ана тілінен ұялды. Демек, мына жарық дүниеге өзін әкелген анасының ұлы болуға намыстанды. «Дала данышпандары» аталған қазақ ақын-жырауларының емес, өзгелердің ақынсымақтары шығарған, *рухы бізге жат* өлеңдерді жаттап өстік. Соларды неғұрлым көп мақтап-мадақтасак, біз соғұрлым ақылды саналдық. Өзіміздің ата-тек шежіремізді емес, өзгелердің жалған тарихын танып-білу зерделіліктің өлшеміне айналды. Бұл – көз жұмып қарауға болмайтын шындық, кесел, дерт. Сол дерт әкеден балаға ауысып, жалғаса бермеуі үшін ащы шындықты айтуға мәжбүрміз. Ауруын жасырған ажалынан бұрын өледі ғой.

Рас, кейбіреулер кешегі сұрқия заманнан туған дертті бүркеп қалғысы келеді. Соның

салдарынан қазіргі кейбір «жаңа қазақтар» бүгін **рухсыздық науқасымен** сырқаттанып жүр. Олар өз тарихын білгісі келмейді. Өз ата-бабаларының ерлігін мақтаныш етпейді. Өз анасының тілін ұнатпайды. Өз ақындарының өлеңін оқымайды. Өз сазгерлерінің күйін тыңдамайды. Өз ұлтының өнеріне тамсанбайды. **Олар өзгелерге табынып үйренген.** Әлі де табына бергісі, жалына бергісі, жалбарына бергісі келіп тұрады». Ұлтымыздың болашағын ойлап, ертеңгі күніне қам жеген қаламгердің осынау сарындағы ой-толғамдары аталған еңбектің тұтас мазмұнына бағдар беретін, тартымды, ауқымды ете түсетін алтын өзектей әсер тастайды.

Осының барлығын жазушы орнын тауып, іштей сабақтастыра байланыстырып, бүгінгі руханияттың төл туындысы ретінде оқырманға ұсынады. «Ұлыма хат» кітабындағы есімдері аталатын ұлы хандарымыз бен батырларымыздың, билеріміз бен шешендеріміздің, ақындарымыз бен жырауларымыздың, түркі жұртының абыройын әлемге жарқыратып көрсеткен ғұлама ғалымдарымыздың ұлттық өркендеу, елдің игілігі үшін жасаған тендессіз еңбегін солардың қаламынан туған туындыларды терең талдай отырып жеткізеді. Сондықтан да бұл еңбектің негізгі мазмұны кезінде еліміздің бас газеті «Егемен Қазақстанның» бірнеше санында үзбей жарияланды.

Қаламгердің кейінгі жылдары жарық көрген «Қариялар» атты эссесінің тәрбиелік мәніне, өміртанытушылық, тағылымдық қуатына айрықша назар аударар едік. Мұндай философиялық-дүниетанымдық ауқымдағы дүниелер бүгінгі әдебиетімізде өте сирек десек қателеспейміз. Жазушы Немат Келімбетовтың бұл еңбегін өмір сабақтарын кең, ауқымды ой арнасында толғаған туынды деуге толық негіз бар.

Немат Келімбетов бұл кітабында да үлкен-үлкен әлеуметтік, адамгершілік талдауларға қол артады. Бүгінгі қоғамдағы адамдар тіршілігіне қаламгер ой көзімен үңіле отырып, адам бойындағы жақсы қасиеттер мен жаман қасиеттерді таразы басына салады. Адам-пенденің жүріп өтетін өмір жолы тақтайдай тегіс емес екендігін айта отырып, осынау ұлы сынақта биік адамгершілік қасиеттерімен абырой биігіне көтерілген қазақ қарияларының тағылымды тағдыры, өмірбаяны философиялық толғаныстар арқылы оқырман жүрегіне жол табады. Қартаю, есеюдің өзі адам баласы үшін өмір тағылымы екендігін Немат Келімбетовтың осынау кітабын оқығанда терең түсінесің.

Елдің береке-бірлігін емес, өзінің жеке басының қамын күйттеген, адамдарға жасап

жатқан ешқандай жақсылығы жоқ, алайда елге жақсы атты көрінгісі келетін, алдынан келсең тістеп, артынан жүрсең тебетін кейбір жасы келген адамдардың бойындағы кесапат мінездерді әшкерелей отырып, осындай шалдардың нағыз болмысын Немат Келімбетов су бетіне шығарады.

Олардың шын мәніндегі тіршілігі, іс-әрекеті қандай? Олардан елге, жастарға келетін тағылым, тәрбие бар ма? Осы тұрғыдан пікір бөлісетін қаламгердің ой-толғамдары бүгінгі өмір шындығынан туындайды. «Менің байқауымша, адамдар негізінен екі түрлі болып қартаяды. Бірі – жастау кезінде сырт көзге сыр бермей жүрсе де қартая келе мейлінше қатыгез, ызакор, ашушаң болып кетеді. Екіншісі – керісінше, егде тартқан шағында бұрынғысынан да мейірімді, қайырымды, кеңпейілді, әділ қария болып қазына-адамға айналады.

Иә, әңгіме дене күші хақында емес, адамның ішкі әлемі, рухани қуаты жайында болып отыр. Ал енді қырсық шалдардың кесапаты ең алдымен төңірегіне әсер етеді. Бір қызығы – оларға еш нәрсе ұнамайды. Өз баласының көп білгені де ұнамайды. Немересінің сықылдап күлгені де ұнамайды. Жастардың қол ұстасып жүргені де ұнамайды. Әдетте мұндай шалдар қойшы жігіт қойына айғайлап өтсе де ашуланады. Бау-бақшада бұлбұл күс құйқылжыта сайраса да ашуланады. Қасап пышағын қайраққа қайраса да ашуланады. Ал қария атанған адам үшін бұл аса қауіпті жәйт дер едім. Өйткені ақсақалдың қоғамдағы ең басты міндеті – жастарға көрген-білгенінді айтып, ақыл-кеңес беріп отыру ғой. Арманым – ант мезгілі жетіп, арғы дүниеге аттанғанша ақыл-парасаттан айрылмай, ұрпақтарыма ақылды ата, білікті баба бола білу» - деп жазады қаламгер.

Қазақ тарихындағы әр кезеңде жарқырап көрінген, ел игілігіне орасан қызмет жасаған жақсылар мен жайсаңдарды, абыздарымыз бен арыстарымызды тізбелеп, солардың өмір-тағдырынан там-тұмдап әңгіме өрбіте отырып ойшыл қаламгер Н. Келімбетов өз кітабында «шал», «қария», «қарт», «ақсақал» деген ұғымдардың ішкі мазмұнына үңіледі. Әрқайсысының тарихтағы, қоғамдағы салмағына, олардың әрқайсысының атқаратын миссиясына әлеуметтік-рухани талдау жасайды.

«Туған ауылының, тұрған жерінің жоғын жоқтап, қамын ойлап, жан-тәнімен қарбаласып жүрген егде жастағы ер азаматты «қария» дегеніміз жөн сияқты.

Қазақ дейтін тұтас қауымды бөліп-жармай, бүкіл елдің қамын ойлау дәрежесіне дейін кө-

терілген құрметті қартты «ақсақал» деуіміз керек», - деп ой түйеді.

Даналыққа, парасат биігіне көтеріле алмай, пұшайман күй кешетін, қараптан-қарап жүріп жау іздейтін, жұрттың жағасынан алатын, ұяттан, ардан безген қаншама кәрі адамдардан біздің қоғам зардап шегетінін жазушы бүркемелемей, ашық айтады. Ал енді, даналыққа, парасат биігіне қол жеткізген, тұтас бір елдің қамқоршы абызына, ел ағасына айналған, кемеліне келіп, береке-бірліктің қамын ойлаған қаншама қадірлі қариялардың өмір тарихы да кітап бетінен орын алған.

Тереңіне үңіліп, байыппен бағалай білгенге бұл кітаптағы қаламгер ой-пікірлері де бәсі

озық, өресі биік толғамдар екендігін анық аңғарамыз. Түйіндей айтқанда аталған кітабында ойшыл қаламгер, шынайы ғалым, зерделі зерттеуші биік қоғамдық-әлеуметтік, көркемдік-танымдық жинақтауларға көтеріледі. Демек, профессор Немат Келімбетовтың қаламынан қалған мол мұра әлі де талай жылдар буын-буын ұрпағымыздың баға жетпес байлығы, яғни мәңгілік рухани байлығы болатынына көзіміз толық жетеді.

* * *

В статье рассказывается об ученом-исследователе Н. Келимбетове, о его творчестве и достижениях.

* * *

In article it is told about scientist-researcher N. Kelimbetov, about its creativity and achievements.

Өмірхан Әбдиманұлы

АЗАМАТТЫҚ ҰСТАНЫМ, АҚЫНДЫҚ ӨЛШЕМ

XX ғасырдағы қазақ руханиятына өлшеусіз еңбек сіңірген қайраткер қазақ қыздарының бірі емес, бірегейі – Фариза Оңғарсынова екені – талассыз шындық. Әрине, Фаризадай жан-жақты талант иесінің бар қырын түгендеп жазып шығу, бір мақалаға ауырлық етері хаһ. Сондықтан біз оның Алладан берілген айрықша қасиеті – ақындық әлемі жайлы ой қозғап көрмек ниет-теміз.

Ақынның алғашқы өлеңдері республикалық баспасөзде 1958 жылдан жариялана бастады. Тұңғыш кітабы «Сандуғаш» деген атпен 1966 жылы жарық көрді. Содан бері Фаризаның дүлділ жыры шабысынан жаңылып көрген емес. Ақын 1984 жылы «Үйім — менің Отаным», «Маңғыстау монологтары», «Революция және мен» өлеңдер топтамалары үшін Қазақ КССР мемлекеттік сыйлығының иегері атанды. Бүгінде ол – Қазақстанның Халық жазушысы.

Фаризаның «Маңғыстау маржандары» (1969), «Мазасыз таң» (1972), «Асау толқын» (1973), «Сенің махаббатың» (1977), «Шілде» (1978), «Жүрек күнделігі» (1984), «Дауа» (1985), т.б. өлең жинақтары өзіндік өрнегі, өзіндік бағыт-бағдары, өзіндік жазу стилі бар дарынды ақынды поэзия әлемінің көгіне көтерді. Өйткені академик С. Қирабаев айтқандай: «Ақ өлеңнің арындылығы мен өлшемді поэзияның тоғысында туғандай көрінген толғамдар еркін оқылып, санаға тез сіңіп, жетеге жедел жетіп жатты» [1, 53 б.].

Фариза өлеңдерінің ерекшелігі — оқырманға сыр шашып ағынан жарылуы мен ойын ашық айтар өткірлігінде. Сыр мен сезім тоғысқан сыршыл да шыншыл өлең жаза алатын ақын, керек сәтінде әр жолынан от шашқан өршіл өлең тудырып, алмас жырдың кесіп айтар мінезінде таныта алды. Фариза өлеңіндегі өзіне ғана тән стильдік өрнекті де осыдан байқауға болады. Ол қазақ өлең үлгісіндегі байсалды жазылып, бір сыдырғылау келетін өлең нұсқасына арынды толғаудың адуынды мінезін танытар жаңашыл кестесін қосты.

Ақын лирикасында өзіндік мінез көрініс таппай тұра алмайды. Өйткені лирикалық қаһарманның мінездік бейнесі ақынның жекелік мінез болмысымен тығыз байланысты.

... Арылып мына тойда дерт күдіктен,
Көңілім от алғандай тектіліктен.
Алыппын қан қысымын жуасытып,
Қастерлі топырағыңнан шет жүріп мен.
Екпіні рухтардың ес жиғызып,
Бір серпіп тамырымды тепті үмітпен .
Мен тұрдым өзіне ұқсап өтсем-ау деп,
Өмірде жалтандамас беттілікпен.

Осы өлең жолдарының өршіл екпінімен, құрылымдық бітімінен, ішкі тебіренісінен Фаризаның ақындық болмысын танытар өткір мінез, әділетке тақ тұрған бірегей шыншылдық көрініс тауып, санаға ой салып, жүреке жылылық ұялатқандай.

Фариза ақын өлеңдерінің тақырыбы әралуан. Ол бірде азаматтық үнмен қоғамдық-